

בעזרי"ת

ליקוט ראשונים

[עם ליקוט אחרונים]

על עניני סת"ם

במחזורת כל ע"א

[שמעתתא דכמין נגר]

[טיוטא]

שולמן

שדרות אשכול ג' 36

0775520351

תוכן ענינים

אמר רב יהודה אמר רב עשאה כמין נגר פסולה

- א..... ספר הישר לר"ת (חלק החידושים) סי' תקיג.
- ה..... רבינו יהונתן על הר"ף הל' מזוזה [ד: מדפי הר"ף].
- ו..... ספר העיטור שער א הל' תפילין [דף נו טור ב].
- ו..... ספר יראים סי' ת [דפוס ישן - יח].
- ז..... ספר התרומה הל' תפילין סי' רו.
- ז..... פסקי רי"ד מנחות לג.
- ח..... ספר מצוות קטן מצוה קנד.
- ח..... רבינו ירוחם תולדות אדם וחוה נתיב כ"א ח"ז.
- ח..... האגודה מסכת מנחות פרק ג.
- ח..... שו"ת מהרי"ל סימן צד.
- ט..... תרומת הדשן סי' נב.

אמר רב יהודה אמר רב עשאה כמין נגר פסולה

שאלות דרב אחאי עקב שאלתא קמה

בזע שקפא ועיילא כולה כי עברה לא יצא, רמייה לפותיה דשקפא כנגר יצא¹.

דבתפילין לא נאמרה הילכתא דכמין נגר, עיין בהערה להלן בסמוך]. אמנם להלן הבאנו מדברי המרדכי בסו"ד שם דמשמע להיפך וצ"ע, [ע"ע במרדכי (רמז תתקס"א) איך שהביא את דעת רש"י, ויל"ע בכוונתו].

והנה הטור יו"ד (סי' רפ"ט ס"ו) הביא את דברי רש"י ז"ל "עשאה כמין נגר פסולה, ופירש"י שתחבה בתוך עומק המזוזה ככריח שנכנס בחור", הנה פתח הטור בדעת רש"י כמפורש ברש"י לפנינו דכמין נגר היינו שתחבה בכותל אלא דמסיים "אלא צריכה להיות זקופה ארכה לאורך מזוזה הפתח", משמע דלעולם בעינן שיקבע את המזוזה דרך זקיפה וברוך שכיבה פסולה אפילו כשאינה תחובה בכותל, וצ"ע.

אמנם הב"י (שם) כתב ד"דברי הרמב"ם כפירוש רש"י", ומפורש דרש"י כרמב"ם ס"ל דרק אם תחבה בתוך הפצים פסולה. אלא דמקורו של הב"י הוא הגהות מיימוניות (שם אות ו') שכתב ע"ד הרמב"ם "וכן פירש"י הא דאמר רב עשאה כמין נגר פסולה ואדרבא יש לקובעה מעומד", הנה מסיום דבריו שכתב "ואדרבה יש לקובעה מעומד" נראה כסו"ד הטור דלרש"י לעולם בעינן לקובעה מעומד וכל שהוא בשכיבה פסול אפילו שלא בדרך תחיבה בפצים, וצ"ע דברמב"ם אין משמע כן, וכן הב"י גופיה בשו"ע פוסק כשיטת רש"י וז"ל "צריכה להיות זקופה, ארכה לאורך מזוזה הפתח", ומפורש דהא דפסלינן כמין נגר הוא כל שאין המזוזה זקופה ואפילו אם אינה תחובה בפצים, ויש להוסיף בזה דדרכו של המחבר להימשך אחר שיטת הרמב"ם, וא"כ מה שפסק כרש"י הוא כמש"כ בב"י דהרמב"ם כרש"י ס"ל, מה שנראה דס"ל דגם לרמב"ם פסולא דכמין נגר הוא אפילו כשאין המזוזה תחובה בפצים ודבר זה קשה טובא מכל אריכות לשונו של הרמב"ם, וצ"ע והיי"ע.

והנה כל זה בשיטת רש"י והרמב"ם אמנם מהתוס' בסוגיין וברא"ש בהלק"ט (הל' מזוזה ס"ט) נראה דפסול דכמין נגר הוא אפילו כשאין המזוזה תחובה בכותל, וז"ל התוס' 'ומיהו הא דאמר בפ"ב דמגילה ירושלמי צריך שיהא שמע שלה רואה את הפתח אין ראייה לפי הקונטרס דלפירוש ר"ת יש ליישב כגון דשיטה אחרונה לצד רשות הרבים היא וראשונה לצד פנים והופך שמע לצד אויר הפתח" עכ"ל, משמע שאינו תוחב את המזוזה בתוך הסף אלא קובעה על הסף מבחוץ, ועל אופן זה דן ר"ת דבעינן שיניחה מושכב ולא מעומד, וכ"נ מדברי ר"ת כאן בספר הישר עיי"ה בדבריו גבי תלאה במקל ודו"ק, [ולשיטתם דר"ת פסל גם בתפילין, ובלא"ה כן נראה משיטת ר"ת דפסל כמין נגר משום שאינו דרך כבוד וס"ל דכן דרך זקיפה אינו דרך כבוד משא"כ לרמב"ם הפסול משום הוא משום דהוי תוך המזוזה ולא על המזוזה וכמו שביאר הלבוש, אמנם עיין בכל זה להלן בהערה בסמוך].

וכן נראה מהפסקי הרי"ד (הו"ד להלן) שכתב ז"ל "שכמו שהספ זקוף כך המזוזה צריכה לעמוד זקופה", הנה מפורש בדברי הרי"ד דהעיקר תלוי אי המזוזה עומדת או שוכבת, ולא אם היא תחובה בתוך הפצים עיי"ש, וכן נראה מדברי המרדכי (רמז תתקס"א) שכתב ז"ל "והעולם נהגו כרש"י ז"ל מעומד וכן עיקר, והכי משמע בפירקא קמא דקידושין

¹ עיין בהעמק שאלה שתיקן הגירסא "כנגר לא יצא", ופירש את דברי השאלות כשיטת רש"י, עיי"ש טעמו. והנה תח"ד השאלות "בזע שקפא ועיילא כולה כי עברה לא יצא", ודבריו סתומין ולא נתבאר כוונתו בזה, ועיין בהעמק שאלה מה שפירש בזה. ובספר אגב"א דן לפרש דכוונת השאלות לחלק בין "בזע שקפא" דהיינו שתחב למזוזה בתוך הפצים דבכה"ג פסולה לבין "רמיא לפותיה כמין נגר" דבכה"ג כשירה דהיינו שהניחה בדרך שכיבה וקבעה על הפצים מבחוץ כשירה, וכמו שנראה מתו"ד הרמב"ם (פ"ה מסת"ם הל"ח) ז"ל "חפר במזוזה הפתח והכניס המזוזה כמו נגר והיא ככריח הקרשים בטבעות פסולה" עכ"ל, משמע דרק באופן שחפר בפצים ותחב את המזוזה בתוך הוא דפסולה המזוזה, וכן מפורש בדברי הלבוש (הו"ד להלן) עיי"ש. ולפי"ז אי"צ לשנות את הגירסא בדברי השאלות, ושפיר גרסינן "רמיא לפותיה כמין נגר יצא" והמכוון דכל דרך שכיבה אם לא "בזע שקפא" כשר, אלא דהלשון "כמין נגר" קשה לפי"ז, וי"ל, [וע"ע להלן בהערה בסמוך שהבאנו את דברי הלבוש בביאור דינו של הרמב"ם, עיי"ש במה שהארכנו בדין זה בס"ד].

וכן משמעות דברי רש"י דאיירי בתחבה בתוך הפצים דווקא וז"ל "עשאה כמין נגר, שקבעה ותחבה בסף כנגר שתוחבין הנגרין בכותל כזה" עכ"ל, הנה מפורש ברש"י דתחב למזוזה בתוך הפצים, וכלשון רש"י כן לשון ר' ירוחם (הו"ד להלן) "עשאה כמין נגר פסולה כלומר שתחבה בסף כמו שתוחבים יתד בכותל פסולה", עכ"ל. וכן הלשון בר"י מלוניל שפירש כמין נגר "כלומר שקבעה ותחבה בס"ף) כנגר שתוחבין הנגרין בכותל", עכ"ל, [אלא דהר"י מלוניל מסיים "כלומר שהעמיד המזוזה בסיפון בשכיבה ולא בעמידה", ואפשר דכוונתו לאפוקי שאין המכוון במה שאמרו "כמין נגר" דהפסול הוא רק אם המזוזה מונחת כמין נגר ממש בתחיבה, אלא דכל שהמזוזה שוכבת פסולה].

ועיין בדברי היראים (הו"ד להלן) שכתב דנראה כרש"י, והוסיף דאם יעשה כר"ת יש חשש "שמא יעמיק במזוזה טפח ומפסיל", ומשמע שתוחב את המזוזה בתוך הפצים ומה"ט חיישינן שמא יעמיק לה טפח, וכ"נ מתו"ד המרדכי בהלק"ט (הל' מזוזה רמז תתקס"א) ז"ל "ועוד דהא כתיב על מזוזות ביתך ובשערך משמע שתהא כולה על המזוזה והשער [ועוד] אם יתחוב אותה על ידי נקב במזוזה כדפירש ר"ת הרי שסוף המזוזה אינו על מזוזת השער ומקצתה סמוך ומקצתה מופלג ואין נכון כן, ואם יחוק במזוזה וישים אותה לרוחב הסף א"כ אינה נקראת לאותו שעומד בחלל הפתח כדמשמע ובשערך", עיי"ש עוד בכל דבריו, ומכל דבריו אלו משמע שהיה תוחב את המזוזה תוך הסף, ודו"ק. [אלא דהמרדכי לשיטתו בהל' תפילין (רמז תתקס"ט) דלר"ת

ליקוט

כמין נגר

ראשונים

ספר הישר לר"ת (חלק החידושים) סי' תקיג

בהקומץ רבא. יכילנא למיפסלינהו לכולהו מזוזתא ותפילין² (דזקפי) [דזקפי] ויתבי אחודן, דאמר רב יהודה

גבי רציעת אוזן דקאמר מה מזוזתא מעומד, עכ"ל. וקשה דלעיל דייקנו מדבריו להיפך, וצ"ע. [ועיין להלן (ע"ד הרי"ד) שעמדנו ע"ד הרי"ד והמרדכי שחידשו טעם חדש לפסול דכמין נגר, ולטעמם שם פשוט שהכל תלוי בצורת עמידת המזוזת ואין ענין של תחיבה כלל], וכן לכאורה נראה מכל הראשונים שדנו אי איתא לפסול דכמין נגר בתפילין, דבתפילין אין שייך תחיבה כלל, ובהכרח דמאן דבעי שתהא המזוזת זקופה פסל כששוכבת אפילו כשאין תובה בפצים, וצ"ע בכל זה.

² הנה בדברי ר"ת מפורש לפסול גם בתפילין שהפרשיות עומדות זקופות, וכן כתבו התוס' בד"ה "הא דעבידא" משמיה דר"ת ד"פרשיות של תפילין נמי היה אור"ת שמניח מושכב ולא מעומד, וכן הוא ברא"ש בהלק"ט (בתיקון תפילין), אלא שאין מפורש בדבריהם לפסול כמו שמפורש בדברי ר"ת כאן, [עייין בשערי תשובה אור"ח (סל"ב סקס"ז) שדן דאליבא דר"ת אין זקופות מעכב בתפילין, ולא היה לפניו דברי ר"ת כאן בספר הישר, ואולי כוונתו לעיטור והמהר"י אבובה המבואר להלן], וכן נראה מדברי ספה"ת (הו"ד להלן, הביאו הב"י שם סעיף מ"ה), שהשווה דין תפילין למזוזת, עיי"ש [ובב"י הנ"ל].

אמנם העיטור (הו"ד להלן, והביאו הב"י שם) וכן המהר"י אבובה (הו"ד בב"י שם) ס"ל דאפילו לפי דעת ר"ת גבי תפילין אין צריך לחוש שיהיו הפרשיות זקופות, וכן מפורש בדברי המרדכי בהלק"ט (הל' תפילין רמז תתקס"ט) בדעת ר"ת ז"ל "ומכניסו מעומד בבתים ראש הפרשה תחלה דרך הנקב כדי שיהיו ראויין לקרות כמו (שהוא) שהן מונחין ואף על פי דבמזוזת פסק לעיל ר"ת [מושכב] ודייק מתפילין כדלעיל מיהו גבי תפילין לא אשכחנא פסול אף לפי דבריו, עכ"ל. [ובדעת המרדכי גופיה נראה דס"ל דאדרבה בתפילין צריך להכניס את הפרשיות מעומד בבתים, ואפילו אי במזוזת אינו כן, דבתפילין נאמרה הלכה שצריך "שהיו ראויין לקרותן"].

ויל"ע בדעת המכשירין כמין נגר בתפילין, מאי שנא תפילין ממזוזת שבמזוזת נאמרה בה הילכתא דעשאה כמין נגר פסולה ובתפילין אינו כן, מאי שנא הא מהא. והנה בטעם הפסול דכמין נגר מפורש בדברי ר"ת שאינו דרך כבוד, ולפי"ז התמיהה גדולה יותר מ"ש דבמזוזת חיישינן לדרך כבוד ובתפילין לא חיישינן להכי.

אמנם להלן בסמוך הבאנו עוד טעמים בראשונים ובאחרונים לפסול דכמין נגר, ומהפרי"ד הבאנו שפירש טעם הפסול משום ד"כמו שהספך זקוף כך המזוזת צריכה לעמוד זקופה, שעל שם הספך נקראת מזוזת", וכע"ז הבאנו שם מהמרדכי (רמז תתקס"א), ולפי דבריהם אין שייך דינא דכמין נגר בתפילין, ואתי שפיר דהמרדכי לשיטתו הכשיר כמין נגר בתפילין, וכן לפי טעמו של הלבוש דפסול דכמין נגר הוא משום דבעינן "על מזוזות" ולא "תוך המזוזות", אין שייך פסול דכמין נגר בתפילין.

אמר רב עשאה כמין נגר פסולה (ו)איני והא כי אתא רב יצחק בר יוסף [אמר] כולהו מזוזתא דבי ר' כמין נגר הן עבדין לא קשיא הא דעבדא כסיכתא והא דעבדא כאיסתוורא. והכי פירש יש נגר שהוא יתד ומתורגם סיכתא וזקוף כיתידות המשכן ונתון (ביתדות) [כיתדות] בארץ. וכי ההיא (ד)שמעתא דהכוכין דעביד ליה כמין נגר וקרו ליה קבורת חמורים דהויא מעומד זקוף. ויש נגר שנותנין (אותן) [אותן] ברוחב הדלת ונועל בפצין החיצון אין הדלת תלוי בו. והוא עשוי כאיסתוורא הנלעזת קבילא. והיא לרוחב השוק. ועלה אמר רב פפא במצוות חליצה (האיסתוורא) [האי איסתוורא] עד (ארבע) [ארעא] נחית וכשעוביין מתפשט עד הארץ והוא נקרא קרסול. במשנת אהילות בתחילתה שכן שנינו שם שלשים בפיסת הרגל כיצד ששה בכל אצבע. ואותם ששה בכל אצבע הם עם אורך כל הרגל עד סוף העקב. ועשרה בקרסול. הוא הקבילא והוא האיסתוורא. וכן פירש הערוך קרסול

אמנם גם לפי טעמו של ר"ת, עיין להלן שדננו לבאר עפ"ד המעי"ט הלק"ט (הל' מזוזת ס"ט אות ת') "דא"צ לשום טעם שבודאי שאין ספק שמרע"ה קיבל מסיני דרך עמידתה של המזוזת ככל חוקת התורה ומצותיה" וכו', עכ"ל, דגם לר"ת שכתב דהטעם משום דבעינן דרך כבוד מצד החסרון דרך כבוד עצמו לא הוי פסלינן למזוזת אלא כונת ר"ת דגדר ההילכתא דכמין נגר פסולה הוא דכל שמניחה שלא בדרך כבוד פסולה, ומאחר דפסול כמין נגר הילכתא הוא שפיר יש מקום לדון אי ניתנה ההלכה רק במזוזת או גם בתפילין.

ולהלכה, עיין בטור אור"ח (סל"ב סמ"ה) שכתב ז"ל "ויתן כל פרשה ופרשה בבית שלה שתהא זקופה בבית כדרך שמעמידין ס"ת בהיכל", עכ"ל, ומ"מ סתם הטור ולא פירש אי האי דינא לעיכובא, ומסתמית דבריו נראה דהוא לעיכובא, [וכן נראה שנקט הב"י שם (סמ"ז) בדעתו], ע"ע בב"י (שם סמ"ה) שהביא את השיטות בדיון זה, [והנה הב"י הביא את דברי המרדכי שצריך להניח את הפרשיות זקופות בבתים, ובמרדכי הרי מפורש ד"גבי תפילין לא אשכחנא פסול אף לפי דבריו", וקשה דהב"י מונה את המרדכי עם שיטת התוס' דבעינן שיהיו פרשיות זקופות, וצל"ע בזה].

ובשו"ע (שם) פסק "יתן כל פרשה בבית שלה שתהא זקופה מעומד בביתה" עכ"ל. ובמג"א שם (סקס"ב) כתב דמ"מ האי דינא אינו לעיכובא, [וכן הוא דעת הב"ח שם (אות ל"ב)], וע"ע בפמ"ג (שם) שפירש את סו"ד המג"א דלרש"י הדין זקופות לעיכובא, אמנם במחא"ש (שם) פירש את דברי המג"א באו"א, עיי"ש. ועיין בנודע ביהודה (הו"ד להלן, והביאו השע"ת שם סקס"ז) דלא חיישינן לשיטת ר"ת להניח תפילין שפרשיותיה שוככות, עיי"ש, משמע דס"ל שהדין זקופות לעיכובא, [אמנם עיין בשע"ת הנ"ל מה שהוסיף ע"ד הנוב"י, וכתב שאין להחמיר בזה, ע"ע בביאור הגר"א שם ובביאור הלכה שם]. ובמ"ב שם (ס"ק רי"ג) פסק דבדיעבד גם כשאין הפרשיות זקופות בתפילין כשר.

הנה הרמב"ם פירש לדינא דכמין נגר שחפר בתוך הפצים ותחב את המזוזה והרי המזוזה כברית בתוך הקרשים, משמע שאין הכמין נגר הלכה היאך המזוזה תהא מונחת בעמידה או בשכיבה, אלא הפסול הוא זה שהמזוזה היא כמין נגר, והאופן שהיא כמין נגר הוא רק אם תחבה דרך שכיבה בתוך הפצים ורק אז היא פסולה, [עייין לעיל (ע"ד השאלות) שהארכנו בענין זה].

ובביאור שיטת הרמב"ם מצינו דברים יותר מבוארים בדברי הלבוש (הו"ד להלן) ז"ל "כבר אמרנו שצריכה להיות על המזוזה ולא תוך המזוזה, לפיכך אם עשאה כמין נגר, דהיינו שתחבה בתוך עומק המזוזה כברית שנכנס בחור פסולה, שזה נקרא גם כן תוך המזוזה ולא על המזוזה, אלא צריך שיניחנה על המזוזה", עכ"ל, הנה חדית לן הלבוש ביאור מחדש בפסולא דכמין נגר שאין הפסול משום שאינו דרך כבוד אלא הפסול הוא דבעינן שיניח את המזוזה שבכתב "על מזוזות" אלא "בתוך מזוזות", וכל שהמזוזה תחובה בתוך הפצים הרי היא בתוך המזוזה ולכן היא פסולה, [ואתי שפיר מה שהרמב"ם הביא הלכה זו עם דינה ד"העמיק לה טפח" וכמו שפירש גם בפסול זה שהוא משום דבעינן "על מזוזות" ולא "תוך המזוזות"].

והנה בר"י מלוניל (הו"ד להלן) איתא ז"ל "העמיק לה טפח פסולה, כלומר החור עד טפח אף על פי שהניח שם המזוזה כהלכתא מעומד כספר תורה בארוננו", עכ"ל. ויל"ע דמשמעות דברי הר"י מלוניל שזה שהמזוזה מונחת כס"ת בארוננו היה מקום לדון משו"כ להכשיר את המזוזה אפילו שהעמיק לה טפח, וקשה מה השייכות בין דינא ד"העמיק לה טפח" לדינא דבעינן שיניח את המזוזה כהלכתא שלא כמין נגר, ומדוע אם קיים דין הנחתו כדינו יש מקום לדון דיהני נמי להכשיר את הפסול של העמיק לה טפח.

ומה שנראה לבאר את דברי הר"י מלוניל ע"ד משנ"ת בדעת הרמב"ם דהפסול של כמין נגר הוא משום שעי"כ אנו דנים את המזוזה תוך הפצים ולא על מזוזות, וא"כ היא היא הפסול של העמיק לה טפח, וכמבואר בלבוש דגם פסולא דהעמיק לה טפח הוא דכל שהמזוזה בעומק טפח אינה "על מזוזות" אלא "תוך מזוזות", ולפי"ז אתי שפיר מה שהוסיף הר"י מלוניל לפרש שאם תחבה בפצים כמין נגר אע"פ שאינה בעומק טפח בזה לחדר חשובה המזוזה שבכתב "תוך המזוזות" ולא "על המזוזות".

אלא דהדברים צ"ע טובא דהר"י מלוניל גופיה פירש טעם הפסול דכמין נגר דהוא משום "דמצוה לתתה לאורך הסף מעומד כספר תורה בארוננו שהוא דרך כבוד", ומבואר דטעם הפסול הוא משום שאינו "דרך כבוד", ולא משום שהמזוזה שבכתב אינה "על מזוזות" אלא "תוך המזוזות", וצ"ע.

ומה שנראה לחדש בזה דהנה יל"ע בדעת הרמב"ם ולפי מה שביארו הלבוש דטעם הפסול משום דכל שהמזוזה תחובה בתוך הפצים אין המזוזה שבכתב "על המזוזה" אלא "תוך המזוזה", דא"כ מ"ל אם תחבה דרך שכיבה מ"ל אם תחבה דרך זקיפה כל שהיא תחובה בפצים היא לה המזוזה שבכתב "תוך המזוזות" ולא "על המזוזות", ותיפסל.

ואמנם עיין בקר"א שדן לתלות את הפסול של כמין נגר לדעת הרמב"ם במה שהמזוזה מכוסה ואינה נראית, עיי"ש, ולדבריו באמת אין חילוק

קבילא. ושנים בשוק. למעלה מן הקבילא. כמו ששונה שם שלשים בפיסת היד ששה בכל אצבע. שאותם שש כמו כן עם אורך כל היד דקתני בתריה (אחד) [שנים] בקנה.

והכי פירוקא דהך שמעתא הא דקתני כמין נגר פסולה דעבדא (כסיתא) [כסיתא]. זקופה כנגר כי ההיא דכוכין. ועל ראשון ראשון משני להו שאמר כמין נגר פסולה ראשון ואוקמה דעבדא זקופה כמין נגר שהיא כיתידות המשכן וכי ההיא דכוכין ופסולה. והא דקאמר כמין נגר הו עבדין דעבדא כי איסתוורא. מיושב וכשירה. כסיתא בגודא במקום נקב.

וכן הדין נותן להיות כתב מזוזה לרוחב מזוזת הדלת כמו בנקב מקדח וזהו דרך כבוד³. וכן מצינו בלוחות בארון

³ הנה בעיקר פסולא דכמין נגר מבואר בדברי ר"ת שהפסול הוא משום שאינו דרך כבוד, וברש"י פירש דהטעם להא דקבעה כדמין נגר "פסולה, דמצוה לתתה באורך בסף", עכ"ל, ולא נתפרש היכן נאמרה מצוה זו, ובמעדני יו"ט בהלק"ט (הל' מזוזה ס"ט אות ת') כתב "דא"צ לשום טעם שבודאי שאין ספק שמרע"ה קיבל מסיני דרך עמידתה של המזוזה ככל חוקת התורה ומצותיה" וכו', עיי"ש, אמנם הר"י מלוניל (הו"ד להלן) כתב כלשון רש"י והוסיף לפרש הטעם שמצוותה בכך וז"ל "דמצוה לתתה לאורך הסף מעומד כספר תורה בארוננו שהוא דרך כבוד", עכ"ל, הנה נקט כלשונו של רש"י ומפרש דמניחה "מעומד כספר תורה בארוננו שהוא דרך כבוד" הא קמן דגם לרש"י טעם הפסול הוא משום שאינו דרך כבוד.

אמנם בפסקי הרי"ד נראה מקור אחר להא דפסלינן כמין נגר וז"ל "כמו שהספ זקוף כך המזוזה צריכה לעמוד זקופה, שעל שם הסף נקראת מזוזה" וכן הוא במרדכי (רמז תתקס"א) ז"ל "והעולם נהגו כרש"י ז"ל מעומד וכן עיקר, והכי משמע בפירקא קמא דקידושין גבי רציעת אוזן דקאמר מה מזוזה מעומד". ולפי"ז אפשר דזה נמי כוונת רש"י במה שכתב "דמצוותה לתתה באורך הסף", והוא משום דבעינן שהמזוזה תהא זקופה כמו מזוזות הסף.

והנה בדעת ר"ת והר"י מלוניל שפסלו מטעם שאינו דרך כבוד צ"ע מהכ"ת לפסול מהאי טעמא שאינו דרך כבוד, וכי משום שנהג מנהג בזוין בפרשיות של המזוזה נפסלת המזוזה משום כך. ושם צריך לומר כדבר המעדני יו"ט הנ"ל דהפסול הוא משום שכך ניתנה ההלכה דכמין נגר פסולה וכמו שנראה מדברי רש"י, אלא דגדר ההלכה הוא כמו שפירשו ר"ת והר"י מלוניל דכך ניתנה ההלכה להניחה בדרך כבוד, ולכן כל שהניחה בדרך בזוין פסולה, ואתי שפיר לשונו של הר"י מלוניל "דמצוה לתתה לאורך הסף מעומד כספר תורה בארוננו שהוא דרך כבוד", דהיינו שזה גופא ההלכה ליתנה דרך כבוד, ולעולם מה שנפסלת הוא רק משום שמצוותה בכך דהיינו שכך ניתנה ההלכה ולא משום הדרך בזוין גרידא.

והנה ברמב"ם (פ"ה מהל' סת"ם הל"ח) איתא ז"ל "חפר במזוזות הפתח והכניס המזוזה כמו נגר והיא כברית הקרשים בטבעות פסולה", עכ"ל,

ליקוט

כמין נגר

ראשונים

מיושב ולא (מחודן) [אחודן], וכן מצינו בספר תורה שבארון שהיה מיושב שהיה יכול לעמוד זקוף כמו יושב דרוחבו של ארון כרומו, וכן דרך כבוד בארון מתים, דאמרינן הא דלא מיענשי דבי ריש גלותא משום דזקיף ארוניה דר' חגא, וקבורת חמורים קרי ליה בשמועת הכוכין. ועוד כשמעמידין ספר תורה על בימה כל העם עומדין כשמושיבין אותו על הבימה כל העם יושבין.

והשתא אתי שפיר הא דאמרינן העמיד לה מלבן של קנים חותך שפופרת מן הקנים ומניחה ונועצה לרוחבה גודריתא דקני אבל לאורך מעומד לא. ואי אמרת מעומד כשרה אם כן יניחנה בתוך אחד מן הקנים הארוכים דרך הפקק מה לו לחתוך שפופרת ולהניחה. ובלא שפופרת אי אפשר דילמא שקלי לה. ועוד דילמא נפלה וזיקא נמי שקיל לה.

והיינו דאמרינן תלאה במקל והניחה מאחורי הדלת סכנה ואין בה מצוה, דבשקושר חבל באמצע המקל הוי המקל ברוחבו ונכנס בעינו או בבשרו אבל אם תולה אותו לאורכו מאי סכנה, דלא דמי לתפילה עגולה דראשו נוקף באיסקופא עליונה. אי נמי כשהולך תחת עליות

מונחת דרך כבוד הרי היא מונחת על ואפיה מונחת דרך בזיון אין הפצים מקומה אלא היא תחובה בתוך הפצים וכמש"נ.

ואתי שפיר נמי מה שתלו לפסולא ב"כמין נגר" וכבר עמד הקר"א בזה ז"ל "למה תלאה בכמין נגר, הוי ליה למימר קבעה לאורך או לרוחב פסולא", אמנם למבואר אתי שפיר דאפילו שהפסול תלוי בקבעה לאורך או לרוחב, מ"מ יסוד הפסול הוא מה שהמזוזה תחובה כמין נגר, דרך משום כך אין אנו רואים אותה כמונחת על המזוזה אלא כתחובה בתוכה.

אלא דלפי"ז צ"ע דלמבואר פסול זה דכמין נגר אינו שייך רק אם תחב את המזוזה בתוך הפצים, אבל אם קבעה מבחוץ על הפצים אפילו בדרך שכיבה תתכשר המזוזה, שהרי אין שייך בכה"ג פסולא דתוך המזוזה, וצ"ע. [עיין בהערה לעיל מינה בסמוך שהארכנו בדין זה].

ועוד קשה לפי"ז דלכו"ע הפסול כמין נגר הוא זה דע"י שהמזוזה מונחת כמין נגר חשובה המזוזה כתחובה בתוך הפצים ואינה "על מזוזה" א"כ פסול זה אינו שייך בתפילין כלל, דהוא הלכה במסויים במזוזה דבעינן "על" ולא "תוך", וצ"ע דר"ת גופיה ס"ל דגם בתפילין יש פסול דכמין נגר, [עיין לעיל בתח"ד (ובמש"כ שם ע"ד)], וא"כ בדעת ר"ת מ"מ מוכרח דאיהו נקט דטעם הפסול בכמין נגר הוא רק משום שאינו דרך כבוד ולא משום דאינו "על מזוזה", וצ"ל כמעיו"ט שכך ניתנה ההלכה שכל שאינו דרך כבוד פסולה, וס"ל לר"ת דהילכתא זו נאמרה גם בתפילין.

בין אם המזוזה עומדת או שוכבת ומה שכתב רמב"ם ככריח בתוך הקרשים היינו שהמזוזה מכוסה ואינה נראית, אמנם בהגהות מימוני והב"י מפורש דהרמב"ם כרש"י ס"ל דבעינן שתהא המזוזה עומדת ולא שוכבת, [כומו שכתב הקר"א גופיה דדבריו נגד הראשונים עיי"ש], וצ"ע כנ"ל דמ"ל עמידה מ"ל שכיבה, כל שהיא תחובה בתוך הפצים צריכה להיות פסולה.

ומה שנראה לומר בהכרח דרך אם תחובה כמין נגר בזה הוא דרואים את המזוזה שבכתב ב"תוך המזוזה" אבל אם אינה תחובה כמין נגר דהיינו ככריח בתוך קרשים, אלא מונחת כדרך הנחת חפצים במקומם עדיין הוא חשובה "על" ולא "תוך", והגם שמכוסה היא מ"מ הרי כס"ת באורנו שאינו חשוה בתוך עצמותו של הארון, אלא מונח עליו, ומהאי טעמא נמי אם מניח את המזוזה דרך זקיפה אנו רואים את החלל שסביב המזוזה כמקום המיועד להנחת המזוזה [והוי כמו חלל ארון של ס"ת], ולכך שפיר קרינן ביה "על" שאינו חשוב בכה"ג "תוך", ודו"ק.

ונראה דלזה נתכוין הר"י מלוגיל בלשונו "כספר תורה באורנו", דהיינו דהאי דינא דדרך כבוד אינו הלכה בהלכות ניהוג כבוד בפרשיות גרידא, אלא דהדרך כבוד מגדיר את ההנחה של המזוזה שהיא כמונחת בארון ולא כתחובה בכותל, דהיינו שאם המזוזה מונחת דרך כבוד כס"ת באורנו זה גופא מפקיע שאין אנו רואים את המזוזה תחובה בתוך הפצים, אלא להיפך שהחלל שבפצים שבו מונחת המזוזה הוא כאורנו של המזוזה וממילא המזוזה שבכתב מונחת על הפצים ולא תוך הפצים, ורק כשמניחה באופן שאינו דרך כבוד שהיינו כשהיא תחובה כמין נגר בפצים בזה הוא דחשובה המזוזה שאינה "על מזוזה" אלא "תוך המזוזה".

אשר נמצא לפי"ז דיש מקום לומר דלית מאן דפליג דהפסול של כמין נגר הוא שאין המזוזה שבכתב "על מזוזה" אלא "תוך המזוזה", ומה שפירשו כל הראשונים שהפסול הוא משום שאינו דרך כבוד אינו שהדרך כבוד הוא הפסול, דאם משום הא קשה וכמו שהקשנו בתחילה דהיכן מצינו שחסרון ניהוג בדרך כבוד פוסל, אלא הדרך כבוד אינו אלא אופן היאך לדון את הנחת המזוזה אם היא "על המזוזה" או "תוך המזוזה", דכל שמונחת בדרך כבוד רואין את המזוזה כמו ספר תורה המונח באורנו ולא כתחובה בפצים וכמש"נ, ודו"ק, [ע"ע להלן בשמעתתא דהעמיק לה טפח מש"כ בזה].

וראיה גדולה לזה מדברי הלבוש גופיה שהוא המרא דשמעתתא לפרש טעם הפסול דכמין נגר משום שהמזוזה שבכתב "תוך המזוזה" ולא "על המזוזה" ואיהו גופא כתב שם בהמשך דבריו בסמוך ז"ל והנחה זו יש אומרים שצריכה להיות ארכה לאורך מזוזה הפתח שתהא קבועה שם בעמידה, ויש אומרים אדרבה זה הוא גנאי לה להעמידה כך דגבי מת אמרינן דקבורה כזו נקרא קבורת חמור, ולפיכך אומרים שצריכה שתהא שכובה ארכה לרוחב מזוזה הפתח כמו שהיו הספר תורה והלוחות שבארון שכובות בארון ולא עומדין, עכ"ל. ותמוה מה ענין גנאי לפסולא דכמין נגר הרי הפסול משום דהמזוזה שבכתב בתוך המזוזה ולא משום שהינחה דרך בזיון, והמוכרח מזה כנ"ל שהאומד לקבוע אם המזוזה מונחת על הפצים או תוך הפצים תלוי בזה שאם היא

וכן אני מורה הלכה למעשה לעשות נקב במקדח ולתתה ברוחב המזוזה וזהו הכשירה, ואם נתנה לאורך המזוזה פסולה, וכן פרשיות של תפילין לרוחב הבתים ולא לגובהן דמאי שנא ממזוזה.

ותן עיניך בכל הספרים אם אתה נותן על צידן לאורך העמוד נמצאת מגנן, כשאתה נותן כדרך שאתה קורא בהם זהו דרך כבוד. וכן פרשת (מ)מזוזה ופרשיות של תפילין מניחין ככתבן דרך קריאתן. ולהכי כרכינן להו מאחד כלפי שמע דהוי דרך קריאתה⁵, ושמע לצד פנים ועל הארץ כלפי חוץ דרך קריאתו, וכשבניתי ארון הקדש אם נזכרתי והרחבתיו לפי מידת העמדת ספרי תורה מיושב דרך קריאתו, כספר תורה המונח בארון שעשה משה. מכתבת רבינו תם.

רבינו יהונתן על הרי"ף הל' מזוזה [ד: מדפי הרי"ף]

עשאה כמין נגר, כלומר שקבעה ותחבה בס(ו)ף כנגר שתוחבין הנגרין בכותל, כלומר שהעמיד המזוזה בסיפון בשכיבה ולא בעמידה⁶ פסולה, דמצוה לתתה לאורך הסף מעומד כספר תורה באורו שהוא דרך כבוד⁷. עבידא (כיסכתא) [כסיכתא, יתד] נגר של אומנין שנכנסת המזוזה בחור כנגד שיכנס שם אצבעו פסולה שאין דרך כבוד.

ומצינו עוד כמה דרכים באחרונים בישוב קושיא זו, עיין בפרישה שם (סקמ"ט) מה שישב על קושיא זו, ע"ע בב"ח שם (אות ל"ב), ובט"ז שם (סקל"ו), [ועיין במור וקציעה (אות ל"ז-א') מש"כ ליישב בפשיטות על קושיא זו].

⁵ הנה לפי דעתו של ר"ת עולה דהדין שצריך לכרוך את הפרשה מאחד כלפי שמע, דבעינן שתהא הפרשה דרך קריאתה, אינו דין בפנ"ע אלא מאתו הדין דבעינן שלא יניחנה כמין נגר, דחד דינא להם שצריך להניח את הפרשה בדרך כבוד, וכבודה הוא להניח דרך קריאתה. [ואמנם בכמין נגר נראה שהוא דרך בזוין בלא"ה שהרי ר"ת הביא ראיה מקבורה, מ"מ יסוד הדין בשניהם הוא שצריך להניח את הפרשיות דרך כבוד].

אמנם לדעת רש"י לכאורה הם ב' דינים חלוקים ואינם שייכין זה לזה דמה דהנחה כמין נגר פסולה זהו דין של דרך כבוד או מטעם אחר וכמו שהארכנו לעיל (בתח"ד ר"ת בספר הישר), והדין שצריך לכורכה מאחד כלפי שמע זהו דין נוסף שצריך שתהא כדרך קריאתה.

[עיין להלן בדברי המהרי"ל והתרוה"ד (הו"ד להלן) ובמש"כ ע"ד שם].

⁶ עיין לעיל (ע"ד השאלות) מש"כ ע"ד הר"י מלוניל אלו.

⁷ עיין לעיל (על תח"ד דברי ר"ת בספר הישר) שהארכנו בדברי הר"י מלוניל.

ותקראות ראשו (ו)נוקף ונכנס במוח. ולא כמו שפירש רבינו שלמה סכנה שאין שימור דאם כן בכל פסולי הוי מצי למיתני הכי אלא פירושו סכנה ואין בה מצוה כפירוש סכנה דהעושה תפלתו עגולה סכנה ואין בה מצוה. ואחורי הדלת נמי דוכתא דאית בה הכרא הוא. ואם נועצה כעין איסתורא ברוחב אחורי הדלת כיון דאית התם הכרא ניזוק ואין בה מצוה דעל מזוזת בענן, כדאמרינן בערבי פסחים לא ניעול איניש בביתא בהכרא משום חיויא וגרמיה חיויא, הכא נמי מיתזיק. והך מזוזתא דיתד שמשמשין כן ידיע ולא מיתזיק, ואי (מית) מיתזיק מיתזיק, והכא מזוזתא דבעינן יתד כיון דלא משתמש בה לא ידיע ומיתזיק, ועוד שאין בה מצוה.

ועוד דאיכא למיפשט שמיושב מיבעי לאנוחה מדאמרינן גבי תפילין ואם כתבן על עור אחד והניחן בארבע בתים יצא, ובעל כורחך בכל ענין שכותבין בקלף הפרשיות נותן מיושב לרוחבן ולא זקוף⁴, וכן במזוזה דמאי שנא, ותו לא מדי.

⁴ וכן הקשה העיטור (הו"ד להלן) והביאו הב"י אר"ח (סל"ב סמ"ז) וכתב שהוכיח העיטור מהא דאין הדין זקופות בתפילין לעיכובא, [ועיין בהערה לעיל מינה בסמוך שהארכנו בענין זה]. ובדעת הטור תמה הב"י שהביא דינא דזקופות [לעיכובא, עיין לעיל מש"כ בדעת הטור], ומאידך מביא האי דינא דאם כתב את הד' פרשיות בעור אחד והכניסן בד' בתים, עיי"ש שנשאר הב"י בקושיא.

ובדרכי משה שם (אות כ') יישב "ולי נראה דלא קשה כלום ואף על פי שלא חתכו למעלה כלל וגם אין ריוח ביניהם כלל יוכל למצוא כגון שלא כתב הפרשיות זו אצל זו אלא זו תחת זו וא"כ כשנותנן בבתים צריך ליתנן דרך השכבה שזהו זקיפתן מאחר שהן כתובות בדרך זו וא"כ נותן כל פרשה בבית אחד בקלות כמו למאן דאמר שאין לחוש לזקופות ועיין בזה במרדכי הלכות קטנות, עכ"ל, וכוונתו לדברי המרדכי בהלק"ט (רמז תתקס"א) ז"ל "וה"ר אלחנן אומר דמשכחת לה לפ"ה שיכתוב כל הד' פרשיות לאורך הקלף זו אצל זו ויניח ריוח ביניהם", עכ"ל. [ע"ע בדרישה שם (סק"ז) שהאריך בענין].

אמנם ר"ת כאן הוסיף בקושייתו ד"בעל כורחך בכל ענין שכותבין בקלף הפרשיות נותן מיושב לרוחבן ולא זקוף", עכ"ל, ולא נתברר לי כוונתו כה"צ, וכי נחלק על המציאות המובאת בדרכי משה שיש אופן לכתוב הפרשיות בקלף אחד ולהכניסן זקופות בבתים, ואפשר שכוונתו לחלוק דמהברייתא משמע דבכל ענין שכותב [דהיינו גם בדרך הפשוטה] בקלף אחד ומכניס בבתים כשירה, ונראה שזה מה שהביא המרדכי מר"ת להקשות על פירושו של רש"י דלשיטתו "לא משכחת אלא בדוחק גדול", דהיינו דא"נ משכח"ל אופן שיכתוב את הד' פרשיות בקלף אחד ויכניסם לבתים, אלא שלא משכח"ל בכל ענין [דהיינו בדרך הפשוטה] וכן"ל, וצ"ע.

והאי דאמר כשירה כגון דעבידא כאסתורא, והוא חיבור הרגל עם השוק כי השוק זקוף (ש)למעלה והרגל (סובב) [שוכב], כך אם הניחה למזוזה בפתח מקצתה מעומד ומקצתה שוכבת כשרה הואיל וראש אחד זקוף...

העמיק לה טפח פסולה, כלומר החור עד טפח אף על פי שהניח שם המזוזה כהלכתא מעומד כספר תורה בארוננו.⁸

ספר העיטור שער א הל' תפילין [דף נו טור ב]

ואם כתבן בעור א' והניחן בד' בתים כגון שכותבין בתפילין של יד שכותב ד' פרשיות בד' דפין או שכותבן בזא"ז בדף א' באורך הקלף או ברוחב והניח כל פרשה בכל בית בפ"ע יצא והא דכתב דכתבין שארכה וכל חד וחד בעי דמנח להו כס"ת בארוננו לא נהיר דהכא א"א.⁹

ספר יראים סי' ת [דפוס ישן – יח]

אמר רב יהודה עשאה כמין נגר פסולה פירש לי רבי כמין נגר מעומד, אלא צריך להניחו מושכב כספר תורה המונח בארון, וראייתו דמעומד קרי נגר דאמרין בב"ב (קא). גבי כוכין דשדי ליה כמין נגר פירוש קברו [מעומד, ורש"י פירש כמין נגר מושכב, ולרבי היה ספק בידו דא"ל יניחנה חצייה מושכב וחצייה] מעומד, והיינו כי אשתורא דמכשר במנחות (לג.) כזה¹⁰, והעם נהגו כרש"י ונראה הדבר¹¹, וגם כי מושכב שמא¹² יעמיק במזוזה טפח ומפסיל¹³.

⁸ עיין לעיל (ע"ד ספר הישר לר"ת) שהארכנו בביאור דברי ר' יהונתן אלו.

⁹⁹ עיין ב"י או"ח (סל"ב סמ"ה מ"ז) שהביא את דברי העיטור וכתב משמו דמהאי דינא שיכול לכתוב את כל הד' פרשיות בקלף אחד ולהכניסם בבתי חזינן שאין צריך לחוש לדינא דזקופות בתפילין, עיי"ש.

¹⁰ בנדפס יש שרטוט.

¹¹ עיין הגהות מימוני (פ"ה מסת"ם הל"ח) שהביא את דברי היראים.

¹² צ"ע וכי משום חשש שמא יעמיק טפח יבטל את עיקר ההלכה לקבוע את המזוזה כהילכתה לשיטת ר"ת בשכיבה, ומה טענה היא זו על שיטתו של ר"ת, וצ"ע. והנה במרדכי (בהלק"ט רמז תתקסא) איתא ז"ל "והעולם נהגו כרש"י ז"ל מעומד וכן עיקר... [ועוד] אם יתחבב אותה על ידי נקב במזוזה כדפירש ר"ת הרי שסוף המזוזה אינו על מזוזה השער ומקצתה סמוך ומקצתה מופלג ואין נכון כן", עכ"ל, הנה במרדכי מבואר דאינו רק חשש שמא יעמיק טפח אלא דלעולם כשתחבב את

המזוזה בתוך הפצים כפי פירושו של ר"ת יש פסולא כיון שמקצת המזוזה רחוקה ממזוזה השער [ולכאורה היינו דינא דהעמיק לה טפח], ואולי זה גם כוונת היראים אלא דהלשון "שמא" צ"ע.

¹³ נראה דאין כוונתו שמא יעמיק ויקבע את המזוזה כולה בעומק טפח דזה מהכ"ת, ועוד דא"כ גם לדעת רש"י נחוש כן, ובהכרח דס"ל דאפילו אם מקצת מהמזוזה בעומק טפח פסולה. וכן מפורש במרדכי הנ"ל שפסל מחמת "שסוף המזוזה אינו על מזוזה השער ומקצתה סמוך ומקצתה מופלג", משמע דסגי בהכי כדי לפסול.

והנה הלבוש יו"ד (סי' רפ"ט ס"ד) ביאר דינא דהעמיק לה טפח ז"ל "אם העמיק לה טפח פסולה שאין זה על המזוזה אלא תוך המזוזה", עכ"ל. וכמו"כ ביאר הלבוש (שם ס"ט, הו"ד להלן) דהוא נמי הטעם לפסולא דכמין נגר, וז"ל שם "כבר אמרנו שצריכה להיות על המזוזה ולא תוך המזוזה, לפיכך אם עשאה כמין נגר, דהיינו שתחבה בתוך עומק המזוזה כבריח שנכנס בחור פסולה, שזה נקרא גם כן תוך המזוזה ולא על המזוזה", עכ"ל. [וכן משמע מהרמב"ם (פ"ה מסת"ם הל"ח) שהביא פסולא דכמין נגר ופסולא דהעמיק לה טפח בחדא הילכתא].

וכדברי הלבוש כן נראה גם מדברי המרדכי (רמז תתקס"א) שכתב בדעת רש"י ז"ל "והעולם נהגו כרש"י ז"ל מעומד וכן עיקר... ועוד דהא כתיב על מזוזה ביתך ובשעריך משמע שתהא כולה על המזוזה והשער [ועוד] אם יתחבב אותה על ידי נקב במזוזה כדפירש ר"ת הרי שסוף המזוזה אינו על מזוזה השער ומקצתה סמוך ומקצתה מופלג ואין נכון כן", עכ"ל.

אמנם נראה שאינו כן דהלבוש כוונתו לפסול אחר, דאם כוונתו כדברי הלבוש שהפסול דכמין נגר הוא מה שהמזוזה שבכתב "תוך המזוזה" ולא "על המזוזה", קשה דלכאורה כל שאין המזוזה כולה תחובה לגמרי ב"תוך המזוזה" אינה תוך המזוזה ותוכשר וכמש"כ לעיל מינה, [שהרי במה שהמזוזה תחובה אין החסרון שהיא אינה "על המזוזה", שבודאי מנוחת היא על המזוזה, אלא החסרון דכל שהיא תחובה אינה רק "על המזוזה" אלא היא יותר מכך שהיא "תוך המזוזה", והתורה אמרה לקובעה רק "על" ולא "תוך", וא"כ כל שאין כולה תחובה כולה בכותל אינה בתוך הכותל. וביותר שברמב"ם משמע דפסולא דכמין נגר אינו אלא רק אם המזוזה כבריח בתוך הקרשים כמין נגר, אבל אל"ה כל שאינו כמין נגר אינו חשוב "תוך" הגם שכל המזוזה נמצאת בתוך הפצים וכמו באופן שמנחה בזקיפה, ובהכרח שרק כשצורת הקביעות של המזוזה היא כנגר בתוך הקרשים זה הנותן שם ד"תוך" ולא "על", וא"כ באופן שלא תחבה כולה בתוך הפצים לכאורה אינה כנגר וכבריח בתוך הקרשים ויש להכשירה], ומאחר דהמרדכי הרי כל מה דפליג על ר"ת הוא משום דהמזוזה מקצתה תוך המזוזה בהכרח שלא מטעמו של הלבוש פליג.

אלא נראה דלמרדכי פסולא דכמין נגר מטעם אחר הוא, וכמו שכתב לפרש דטעם הפסול הוא משום "דהא כתיב על מזוזה ביתך ובשעריך משמע שתהא כולה על המזוזה והשער", הנה לא פסל משום שאין המזוזה "על" אלא שאינה מונחת כלל במקום "מזוזה ושער", והוא דין במקום של ההנחת המזוזה ולא באופן הנחתה, ולכן נמי הוצרך להוסיף

בריו מושכב, שאם היתה מושכבת כולה פסולה, אבל אם היתה כאסתוארא שהוא חיבור השוק עם פרסת הרגל שהשוק זקוף, ופרסת הרגל מושכבת, כך שם אותה חציה מושכבת וחציה זקופה, כשרה, וכך היו אותן שלר', מפני שהיתה המזוזה ארוכה¹⁵, היו משכיבין חציה וזוקפין חציה, וכיון שחציה זקופה בסף, כשרה היא.

¹⁵ קצת משמע מדברי הספה"ת דרך "מפני שהיתה המזוזה ארוכה, היו משכיבין חציה וזוקפין חציה" אבל אל"ה היו קובעין את המזוזה כולה זקופה ומשום דפסק כרש"י, ולא חשש כלל לשיטת ר"ת לעשות חציה זקופה וחציה שוכבת לצאת ידי שניהם. אמנם הטור יו"ד (סי' רפ"ט ס"ו) הביא דהמדקדקים עושים באלכסון כדי לקיים גם שיטת ר"ת, וכתב הב"י דמקורו הוא מדברי הסמ"ק (הו"ד להלן) דכתב "ולצאת ידי שניהם טוב להניח באסתוארא (פי' באלכסון), [ע"ע במדרכי (רמז תתקס"א) נראה שיטה חדשה דלר"י עיקר דין קביעת המזוזה הוא באלכסון].

וכן הוכרע להלכה במהרי"ל והתרומת הדשן (הו"ד להלן), וכן פסק הרמ"א (שם), אמנם בגר"א בביאורו שם (סקי"ד) איתא "והמדקדקים כו'. דיוצאים י"ש כמש"ש במזוזתא דבי רבי וכמ"ש תוס' שם הלכך נראה כו' אבל לענין דינא קי"ל כרש"י וכמ"ש בא"ח סי' ל"ב סמ"ה וכן עושין בס"ת", עכ"ל, וכתה עלה הפתחי תשובה שם (סק"ח) ז"ל "והגר"א זצ"ל בש"ע שלו פסק כרש"י שצריכה להיות זקופה ע"ש וכן הוא בהנהגות שלו", עכ"ל, דהיינו דהגר"א לא חשש לשיטת ר"ת כל עיקר אלא היה מניח את המזוזה כדעת המחבר זקופה כשיטת רש"י. [ועיין בפ"ת שם (סק"ט) בשם היד הקטנה דבמקום דאי אפשר לקובעה בתוך חלל הפתח רק אם יקבענה זקופה, בודאי דעיקר ההלכה כרש"י ויעשנה זקופה, עיי"ש].

ועיין בספר ארחות רבינו (ח"ג עמ' קע"ו) שכתב משמו של החזו"א דהקובע את המזוזה באלכסון אינו יצא ידי חובתו שאינו זקוף כרש"י ולא שוכב כר"ת, הנה מדבריו נראה שרש"י מצריך שהמזוזה תהיה זקופה ור"ת שתהא שוכבת וא"כ אלכסון שאינו לא עומד ולא שוכב לא יצא לא ידי רש"י ולא ידי ר"ת, [ע"ע במנחת אלעזר (ח"א סי' ל"ו) שהקשה מעין קושיא זו].

והדברים תמוהין שהם כנגד דברי התוס' בסוגיין שכתבו "הלכך נראה בין לפי' הקונטרס בין לפי' ר"ת דכאסתוארא דכשירה היינו באלכסון לא שוכב ולא זקוף אי נמי כמין נון מחצה שוכב ומחצה זקוף", עכ"ל, ומפורש דבאלכסון נמי כשר לתרוויהו, [וכן הוא מפורש בהרבה הראשונים ובפוסקים שאפשר להניח את המזוזה באלכסון]. ומה שנראה דלא הצריכו רש"י ור"ת שתהיה המזוזה בזקיפה או בשכיבה, אלא להיפך דרש"י פסל את המזוזה כשהיא בשכיבה ור"ת פסל כשהיא בעמידה, אבל כל שעושה באופן אחר אין לפוסלו, ולכך אלכסון שאינו לא עומד ולא שוכב כשר לדעת שניהם. וגם הגר"א לא מצינו רק שלא חשש לשיטת ר"ת ולכך העמידה זקופה, אבל לא מצינו שפסל באלכסון, וצ"ע.

ובשיעור אלכסון דעת הדעת קדושים (סי' רפ"ט סקי"ח) והמקדש מעט (שם סק"ל) דסגי בשיפוע כל דהוא הנראה לעינים, אמנם ראיתי בשם

ספר התרומה הל' תפילין סי' רו

וגם של קדש ושל שמע שהם בבית החצון יהיה שין שלהם סמוך לשין שבקמט הדפוס, ובענין א' יהיו שתיהן מעומד זו אצל זו כמו שהצריכו הגאונים כמו שכתבתי למעלה, אבל אם מכניס הפרשה מיושב הגליון ימין תחלה או לא יהיה כן.

וגבי מזוזה נחלקו רבותינו. רש"י אומר שצריך לקובעה מעומד, ורבינו יעקב חולק ואומר מיושב כמו ספר תורה וגם הלוחות שהיו מונחים בארון היו מיושב ולא מעומד כדאיתא בהשותפין (ב"ב ד.).

פסקי רי"ד מנחות לג.

אמר רב יהודה אמר רב עשאה כמין נגר פסולה, פירוש אין זה כמו נגר שיש בראשו גלוסטרא הנזכר בעירובין, שאותו עומד זקוף אחר הדלת ותחוב בחור האסקופה, וזה עומד מושכב כמין בריח שמימין אחר הדלתות כשסוגרין אותן. בריחי עצי שטים תרגום ירושלמי נגרי אעין דשטין, שלא שם המזוזה זקופה לאורך גובה הסף, אלא השכיבה אורכה לרוחב הסף, היא פסולה, שכמו שהסף זקוף כך המזוזה צריכה לעמוד זקופה, שעל שם הסף נקראת מזוזה¹⁴, שתרג' מזוזות ביתן סיפי ביתן.

איני והא כי אתא רב יצחק בר יוסף אמר כולהי מזוזיאתא דבי ר' כמין נגר הוה עבידן, לא קשיא הא דעבידא כי סיכתא הא דעבידא כאסתוארא, פירוש סיכתא

ד"משמע שתהא כולה", דהיינו שלא תימה דאם מקצתה מונחת על מזוזת השער סגי בהכי אלא בעינן שתהא כולה מנחת במקום זה.

וכן גם מפורש בסו"ד המדרכי שכתב דהפסול משום "שסוף המזוזה אינו על מזוזת השער ומקצתה סמוך ומקצתה מופלג", דהיינו שהחסרון במה שהמזוזה תחובה הוא מה שהמזוזה רחוקה מחלל הפתח ואינה "על מזוזת השער", ד"שער" היינו מקום הכניסה וכשהמזוזה תחובה א"כ החלק הפנימי אינו במקום הכניסה אלא מופלג ממנו.

¹⁴ הנה בפסקי הרי"ד מבואר טעם חדש לדינא דכמין נגר דבעינן שתעמוד המזוזה בזקיפה כדרך המזוזות של צורת הפתח שהן בזקיפה שעל שמן נקראת מזוזה, וכדבריו כן נראה מהמדרכי (רמז תתקס"א) ז"ל "והעולם נהגו כרש"י ז"ל מעומד וכן עיקר, והכי משמע בפירקא קמא דקידושין גבי רציעת אוזן דקאמר מה מזוזה מעומד", עיי"ש עוד שכתב עוד טעם לפסולא דכמין נגר. [ועיין לעיל (ע"ד השאילתות וספר הישר לר"ת) מה שכתבנו ע"ד הרי"ד].

ליקוט

כמין נגר

ראשונים

ספר מצוות קטן מצוה קנד

שו"ת מהרי"ל סימן צד

ואם הניחה כנגד (יומא יא) פסולה (פי' כיתד) ופירש רש"י כנגד זוהי מושכת ורבינו תם פירש זהו מעומד ולצאת ידי שניהם טוב להניח באסתוירא (פי' באלכסון)¹⁶.

רבינו ירוחם תולדות אדם וחווה נתיב כ"א ח"ז

עשאה כמין נגר פסולה כלומר שתחבה בסף כמו שתוחבים יתד בכותל פסולה¹⁷, כאסתוירא כשרה, פשוט בגמרא. ופרש"י כאסתוירא שיתננה בסף מעומד, והתוס' כתבו מושכת, וכן פר"ת. ויש אומרים באלכסון לא מעומד ולא מושכת, אלא (מוטב) [מוטה] הרגל של המזוזה של מטה מרוחק מעט מהכותל, וכן ראיתי לרבותי נוהגים. והעולם נהגו כרש"י מעומד. וי"מ כאסתוירא כמין נון כפופה מחצה שוכב ומחצה זוקף כזה, וכן היה נוהג הר"מ.

צריך שיהא שמע רואה פני הפתח כך בירושלמי במגילה, לפרש"י שכתב שמשים אותה מעומד כשגוללה מאחד כלפי שמע שהוא לרוחב המזוזה כמו שכתבתי בכתובתה כשמעמידה צריך שיתן שמע לצד אויר הפתח לא לצד פנים, וכבר כתבתי כי נהגו העולם כרש"י.

האגודה מסכת מנחות פרק ג

עשאה כנגד פסולה דעבידא כסיכתא, אבל כאסתוירא כשירה. פירש בקונטרס כסיכתא היינו כמסמר בו שוכבת המזוזה, כאסתוירא פירש מעומד, ורבינו תם פירש איפכא. סמ"ק פירש רש"י כנגד זו מושכת ורבינו תם פירש זו מעומד. צא ולמד מספר תורה כשהחזן עומד כל העם עומדים וכשהוא משכיב הספר תורה יושבין אלמא דשוכב דרך כבוד, ולכל הפירושים טוב להניחה באלכסון או כמין נ' וכן ראיתי רבותי עושין.

המנחת אלעזר דבעינן שיהיה האלכסון מממצע ולא יהיה נוטה לזקיפה יותר מלשכיבה, ודבריו צ"ע.

¹⁶ עיין באגודה (הו"ד להלן) שהביא את דברי הסמ"ק, והב"י הביא את דברי הסמ"ק מקור לטור יו"ד (סי' רפ"ט ס"ו) שהביא דהמדקדקים עושים באלכסון כדי לקיים גם שיטת ר"ת, [עיין בהערה לעיל בסמוך שהארכנו בענין זה].

¹⁷ עיין לעיל (ע"ד השאלות) מש"כ ע"ד רי"ו אלו.

[השאלה] מה שכתב הר"י מקורביל שטוב להניחה באלכסון כדי לצאת ידי שניהם, הבינני מר איזה משניהם עדיף, להניחה ראש המזוזה כלפי פנים ורגלי האותיות נגד הרחוב, או איפכא הראש נגד הרחוב והרגלים כלפי הבית. ודעתי נוטה שתהא מונחת ראשה לצד פנים, כיון דחזינן טעמא דכורכה מאחד כלפי שמע כדי כשיפתחנה יקרא [הקורא מראש שיטה לסוף שיטה, גם הכא כשרגלי האותיות כלפי חוץ יקרא הקורא] בהן כדרכו. ועוד טעמא אחריני כיון דטעמא דר"ת דדנין מלוחות וס"ת, מסתמא הלוחות היו מונחים כס"ת שלנו רגלי האותיות כלפי גבא. וכן ראיתי שנקבע מזוזה בבית של מהר"ז פה ראשה לצד הבית, ומסתמא מאחר דכמה לומדים ישבו בו באותו הבית והוא עצמו ג' שנים דינא הכי. אף על פי דמחותני מהר"ז מסתברא ליה לאידך גיסא שיפגע בשמע תחלה, אין נראה לי שבשביל זה יהפוך האותיות. ואם שגיתי אשובה, וחלילה לי לחלק על דברי הרב רק ללמוד הלכה אני מכוון, ולדעת איזו מהני מסתברא טפי, ואיך נוהג מר במזוזה ידידה.

[התשובה] אשר כתבת להניח האלכסון כלפי פנים האמת אתך, שורה העליונה לצד הבית והתחתונה לצד ר"ה, ולא מטעמך שיקרא הקורא והאותיות כלפי גבא¹⁸,

¹⁸ מדברי המהרי"ל מבואר שאין הדין שיהיה שמע רואה את פני הפתח שייך לדינא דבעינן שיהיו הפרשיות כנגד הקורא, וכדבריו כן נראה מוכח מתו"ד המרדכי בהל"ק ט (רמז תתקס"א) שכתב ז"ל "לפי' ר"ת שצריך שצד שכתב בו שמע יבא נגד הפתח] ולא צד (כלפי) סופה על הארץ מכ"מ מאי איריא שמע כל שיטה ראשונה נמי ושמא נקט שמע לסימנא ורצה לומר כל הצד", עכ"ל, דהיינו דקאי בשיטת ר"ת באופן שתוחב את המזוזה לעומק הפצים [וכמו שמוכח בכל דבריו שם], והוקשה לו דמה שייך להעמיד את המזוזה באופן שהשמע כנגד אויר הפתח, ויישב דתוחב את המזוזה שרגלי האותיות לעומק והשמע לצד חלל הפתח, והנה אם באנו לדון אם המזוזה כנגד הקורא, הרי בודאי שהיא מונחת היפך הקורא, [ואפשר שזה המכוון בקושיית המרדכי על פירוש זה "ועוד דהא לא הוי דרך קריאתה כדרך שהיה מונח בארון", ומ"מ הא מיהא מוכח דב' דינים חלוקים הם דהדין רואה את הפתח והדין כנגד הקורא אינם שייכים זל"ז ורקדוקשה למרדכי דסוכ"ס אין הפרשה מונחת כנגד הקורא].

אמנם בתרומת הדשן (הו"ד בסמוך) נראה שדעתו כדעת השואל במהרי"ל דב' דינים שייכים זה לזה, וז"ל "וכתבו דלפר"ת צריך להניח כדלעיל, ולהפך שמע לצד האויר הפתח... ונראה הטעם בדברך זה מונחת פתוח כנגד הקורא, אבל איפכא לא הוי כנגד הקורא דרך ביאתו, כדרשינן ביתך ביאתך, וצריך להניח נגד הקורא דרך ביאתו", עכ"ל.

ליקוט

כמין נגר

ראשונים

לג.

המזוזה מושכבת אורכה לרוחב מזוזות הבית, צריך שתהא שיטה העליונה לצד הדלת, ושיטה התחתונה לצד ר"ה. וכן כתבו התוס' פרק הקומץ רבא (מנחות לג. ד"ה הא) בהדיא, אההיא דירושלמי דמצריך שתהא שמע של מזוזה רואה את אויר הפתח, וכתבו דלפר"ת צריך להניח כדלעיל, ולהפך שמע לצד האויר הפתח, א"כ הואיל ואתינן לצאת ידי פר"ת, צריכים להטות הראש לצד פנים.

ונראה הטעם בדברך זה מונחת פתוח כנגד הקורא¹⁹, אבל איפכא לא הוי כנגד הקורא דרך ביאתו, כדדרשינן ביתך ביאתך, וצריך להניח נגד הקורא דרך ביאתו. ואפילו לרש"י שמניחה זקופה, מ"מ כנגד הקורא היא, כשהוא נכנס באויר הפתח, שהרי שמע הפוך לצד אויר הפתח, כדאיתא בירושלמי דלעיל, וא"צ להפוך פניו רק קצת לצדו, אבל אם היה מטה ראשה כלפי חוץ, הקורא צריך לחזור פניו ממש לאחוריו. ומשום דחזינן כמה מזוזות ת"ח גדולים שהיו מניחין ראשיהם נוטים כלפי חוץ כתבתי הנראה לע"ד.

דמאן לימא לן שהקורא והגברא קאי בר"ה דילמא עומד תוך הבית, אלא היינו טעמא משום דאיתא בירושלמי צריך שיהא שמע שלה רואה את פני הפתח, וכתב הרא"ש וז"ל דלפי ר"ת הופך שיטה אחרונה לצידי רשות הרבים וראשונה לצד פנים כדי שיהא שיטת שמע לצד הפתח אויר לפנים, עד כאן לשונו. וכיון דמוקמינן [לה] באלכסון לקיים ג"כ דברי ר"ת, צריך לנטות האלכסון כמו דעביד רבינו תם בשכיבה, וכל זה אמרתי והראיתי לשאירי ז"ל בי"ט האחרון של פסח בהיותו עמי, ומסתמא לאו אדעתיה.

תרומת הדשן סי' נב

שאלה: המזוזות נוהגים להניח במזוזות הפתח באלכסון כדי לקיים פרש"י ופר"ת, לאיזה צד מטין הראש של מזוזה, דהיינו שיטה עליונה לצד פני הפתח, או לצד חוץ לצד רה"ר.

תשובה: יראה דמטים ראש צד המזוזה לצד פנים, והכי מוכח בהדיא דיורה דעה כתב דלר"ת דפירש דצריך להניח

וכדברי התרוה"ד כן מפורש בספר הישר לר"ת (הו"ד לעיל) וז"ל "ושמע לצד פנים ועל הארץ כלפי חוץ דרך קריאתו" עכ"ל.

¹⁹ עיין מש"כ הערה לעיל בסמוך ע"ד תרוה"ד אלו.

לבוש יורה דעה סימן רפט סעיף ו

כבר אמרנו שצריכה להיות על המזוזה ולא תוך המזוזה, לפיכך אם עשאה כמין נגר, דהיינו שתחבה בתוך עומק המזוזה ככריח שנכנס בחור פסולה, שזה נקרא גם כן תוך המזוזה ולא על המזוזה, אלא צריך שיניחנה על המזוזה וכדכתיבנא סעיף ד'. והנחה זו יש אומרים שצריכה להיות ארכה לאורך מזוזות הפתח שתהא קבועה שם בעמידה, ויש אומרים אדרבה זה הוא גנאי לה להעמידה כך דגבי מת אמרינן דקבורה כזו נקרא קבורת חמור, ולפיכך אומרים שצריכה שתהא שכובה ארכה לרוחב מזוזות הפתח כמו שהיו הספר תורה והלוחות שבארון שכובות בארון ולא עומדין. ואנו נוהגין להניח אותה לא שכוב ולא זקוף אלא בשיפוע באלכסון כדי לצאת ידי שניהם. ויכוין שיהא ראש המזוזה דהיינו שיטה ראשונה שכתוב בה שמע לצד פנים ושיטה אחרונה לצד חוץ דבזה נמי הוי קבועה דרך ביאתך לבית, ויכוין שיהא שמע דהיינו סוף גלילתה לצד חוץ דהיינו לצד אויר הפתח, וכן נוהגין שקובעין אותה באופן שרואין שדי מבחוץ שהוא כתוב בראש השיטה נגד והיה או נגד אוירו לפי מנהג קצת, וממילא איזדמן כך שסוף גלילתה מבחוץ.

שו"ת נודע ביהודה מהדורא תניינא אורח חיים סימן ד

תשובה שלום לכבוד אהובי תלמידי ידידי הרב המופל' חכם וסופר מוה' אהרן אויש נ"י:

קבלתי מכתבו וכו' זולת זה על דברי תורה אשר בא ושאל למה נהגו המדקדקים לחוש לדעת רבינו תם במה שנחלק על רש"י בסידור הפרשיות של תפילין ולמה לא חשו ג"כ לדעתו במה שנחלק על רש"י באופן הנחתן לדעת רש"י המה זקופים בתוך הבתים כמנהגנו ולדעת רבינו תם המה שוכבות כמבואר במנחות דף ל"ג ע"א בתוס' ד"ה הא דעבידא וכו', הנה אם המדקדקים מחמירים לחוש לדעת רבינו תם במה שגם רבינו האי גאון ורבינו יוסף טוב עלם ושאר גאונים קיימו בשיטתיה כמבואר במנחות דף ל"ד ע"ב בתוס' בד"ה והקורא וכו', ניחוש ג"כ לדעתו בשוכבות שאין לו מסייע משארי גאונים. דברי אוהבו הק' יחזקאל סג"ל לנדא.

שולחן ערוך הרב אורח חיים קונטרס אחרון סימן לב הערה טו

וצריך ליזהר כו'. עיין ביורה דעה סוף סימן רפ[ט], דאפילו בדיעבד פסול מושכב לרש"י ומעומד לרבנו תם, משום בזיון, וכל שכן כשהפך, ואף רש"י מודה.